

LAURI KETTUNEN – EESTI KEELE EESTKOSTJA SOOMES

RIHO GRÜNTAL

Annotatsioon. Artikli eesmärgiks on valgustada Lauri Kettuse suhtumist Eestisse ja eesti keelt puudutavatesse teemadesse pärast tema naasmist Tartust Helsingisse 1920. ja 1930. aastail. Oma kindlate ja järeleandmatute seisukohtade tõttu sattus Kettunen korduvalt vastuollu ja konflikti kaasaegsete soome ja eesti keeleteadlastega.

Võtmesõnad: Lauri Kettunen, eesti keele uurimise ajalugu, eesti keel Soomes, hõimuliikumine

Teadusraamatukogude riulid, teadusbibliograafiad ja elektroonilised andmebaasid kinnitavad seda, et Tartu ja Helsingi ülikooli läänemeresoome keelte professor Lauri Kettunen oli erakordselt viljakas teadlane, kelle huviala oli tunduvalt laiem kui suuremal jaol kaasaegsetest või ka paras-tistest uurijatest. Kui arvestada seda, et tema kogutud materjal on lausa asendamatu väärtusega hilisemale läänemeresoome keelte uurimisele, on üllatav (Nirvi 1964, Suhonen 1985: 253, Turunen 1966–67), et Kettuse elutööd on esile tõstetud nii vähe.

Üheks põhjuseks, miks Kettuse elutöö ulatuslikkuse kohta on seni võrdlemisi vähe kirjutatud, võib pakkuda seda, et Kettunen jõudis ise avaldada oma eluajal suure hulga uurimistulemusi ning mitu huvitavat ja muljeterikast mälestusraamatut (Kettunen 1945, 1960a, 1960b, 1999). Teiseks põhjuseks Kettuse veidi tõrjutud positsioonile teadusajaloos on pakutud Kettuse iseloomu, poleemilise kirjamehe kriitilisust (Hänninen, Koponen 1991: 8).

Eriti märkimisväärne on Kettuse elutöö neil läänemeresoome keelte aladel, kus keel on juba täiesti ära kadunud või hääbumas. Praegustes elujõulistes Eesti ja Soome vabariigis on Kettuse pärand arvatavasti kõige paremini tuntud neis valdkondades, mis puudutavad tema eesti ja soome

keele alast tegevust. Soomes tsiteeritakse teda eelkõige murdeuurijana ja murdeatlas koostajana, Eestis mitmekülgse eesti keele uurijana, keelekorraldajana ning ustava ja truu Eesti sõbrana (vrd Valge 2006), vahest ka väiksemate läänemeresoome keelte uurijana. Seda pilti on tugevdanud asjaolu, et Kettuse elu kustus veebruaris 1963 tema tagasisõidul Helsingisse Stockholmist, kus ta oli osalenud Eesti 45. iseseisvuspäeva aktusel. Kuna ajalooline olukord Eesti ja Soome vahel muutus Teise maailmasõja ajal dramaatiliselt, mõjutasid poliitilised muutused ka Kettuse mõtlemist ja tegevust.

Põhimõttelist ja vankumatut tahet eesti keele eest seista oli Kettunen näidanud juba varem. Tsiteerin Jüri Valge järelsõna Kettuse memuaaride eestikeelsele tõlkele:

Julge ning põhimõttelisena tõuseb Kettunen rektori ja peapiiskopi Johan Kõpu kõrvale: kui Kõpp parajat skandaali põhjustades pidas esimese eestikeelse loengu Tartu ülikoolis, siis Kettunen tegi sedasama mitte vähem konservatiivses Õpetatud Eesti Seltsis. (Valge 1999: 212.)

Käesoleva artikli eesmärgiks on vaadelda lähemalt Kettuse teaduslikku tegevust Soomes 1925–39 ehk ajajärku, mil ta oli juba tuntud filoloog, vilunud välitööde tegija ning endine Tartu ülikooli professor.

Pärast naasmist Soome 1925. aastal asus Kettunen innukalt soome murdeid uurima. Selle ajajärgu tulemus, soome keele murdeatlas, on üks Kettuse tuntumaid töid Soomes. Paul Alvre (1991: 21) on esitanud arvamuse, et küllap on Kettusele mõningat eeskuju pakkunud Andrus Saareste, keda tuntakse kui tänapäevase eesti murdeuurimise rajajat.

Kettunen ja eesti keel 1925–1939

Lauri Kettuse suhe Eestiga ja eesti keelega oli kujunenud välja juba enne Soome naasmist, õigupoolest enne sedagi, kui ta Tartu ülikooli professoriks sai. Ta oli alustanud murdeuurimist juba üliõpilasena. Väitekirja Kodavere murde foneetika kohta on üks teoreetilisemaid Kettuse uurimusi. Varakult näitas Kettunen üles ka huvi eesti keeleuuenduse ja keelekorralduse vastu. Keeleajalugu oli tema põhiline eriala kuni surmani. Ta avaldas regulaarselt etümoloogiaartikleid, kuid tal oli selge arusaam ka eesti keele deskriptiivse grammatika iseärasustest. Nendes valdkondades arendas ta oma vaateid. Kaastöö tegemine uuele ajakirjale Eesti Keel jäi tagaplaanile, kui Kettunen

kolis tagasi Soome, kuid päriselt siiski ei lakanud. Üks tema mahukamaid töid, Eesti kohanimedete etümoloogiline uurimus ilmus alles pärast pensionile minekut 1955. a. 1930. aastail tihenes kaastöö Eesti Keelele jälle tükiks ajaks, kuid Kettuse huviobjektiks said sel perioodil siiski rohkem väiksemad läänemeresoome keeled ja soome keel. Ta töötas intensiivselt liivi keele kallal, mille tulemusena ilmus 1938. a liivi keele sõnaraamat. Peale selle õnnestus tal teha 1934. a ulatuslik ekspeditsioon vepsa keele aladele, enne kui need lõplikult Stalini repressioonide haardesse jäid.

Kettuse tegevusele on iseloomulik, et ta ei peljanud teaduslikke lahk-arvamusi, vaid kippus paljude erinevate asjade pärast avalikult vaidlema ja oma arvamusi avaldama. Kahtlemata kajastasid need lahk-arvamusel ka isiklikke vastuolusid ning ei lasknud Kettusel kunagi juhtivale võimupositsioonile pääseda. Vaatleme järgnevalt Kettuse avalikke konflikte nelja kaasaegse uurijaga, püüdes sedakaudu valgustada tema võitlejaiseloomu ning valmisolekut julgelt enda arvamuste eest seista. Kettuse vastasteks sattusid kordamööda soome keele professor ja möödapääsmatu autoriteet E. N. Setälä, Tartu ülikooli soome-ugri keeleteaduse professor Julius Mark ning ajakirja Virittäjä peatoimetajad E. A. Tunkelo ja E. A. Saarimaa.

E. N. Setälä

Kettuse tagasitulek Soome algas ägeda vaidlusega ja umbes kolmkümmend lehekülge pika reaktsiooniga (Kettunen 1925a), mille peamiseks objektiks oli läänemeresoome keelte astmevaheldus. Sisuliselt oli poleemika põhjuseks hinnang, mille E. N. Setälä oli kirjutanud Turu ülikooli palvel, et arvustada soome ja sugulaskeelte professori kohta taotlejate pädevust.

Juba enne Helsingist lahkumist ning Tartu ülikooli tööle minekut seadis Kettunen (1919) avalikult kahtluse alla astmevahelduse olemasolu läänemeresoome algkeeles. Selle teema juurde pöördus Kettunen tagasi korduvalt. Ta oli sunnitud seda tegema, sest seades astmevahelduse olemasolu kahtluse alla, vaidlustas ta üldtuntud arusaama ja oma kolleegide toetatud teooria. Mis veelgi saatuslikum Kettuse enda jaoks, ta kahtles ka soome ja soome-ugri keeleteaduse tõelise võimumehe Setälä autoriteedis. Kuigi tänapäeva seisukohast on selge, et Setälä järeldused läksid liiga kaugele nii vokaalide astmevahelduse kui ka konsonantide astmevahelduse iseloomu ja vanuse suhtes, oli teaduslik pluralism tol ajal nõrk. Setälä arvamustest tuli lugu pidada ning tema käsi ulatus kaugele.

Peale astmevahelduse vaidlustas Kettunen ka vokaalharmoonia vana soome-ugri päritolu, samuti hulga muid detailseid küsimusi. Kettuse argumentid vokaalharmoonia küsimuses lähtusid peamiselt arusaamast, et kuna paljudes läänemeresoome keeltes on palataalharmoonia tunduvalt nõrgem kui soome keeles või puudub täiesti, siis on ka vokaalharmoonia suhteliselt hiline nähtus. Kuigi soome-ugri keelte vokaalharmoonia vanuse kohta on hiljem esitatud arvamusi (Korhonen 1988, Chung 1999), mille järgi vokaalharmoonia tüübid võisid eelajaloolisel ajal märksa erinevad nt tänapäeva soome keelest, läks Kettuse katse eirata vokaalharmoonia olemasolu läänemeresoome keelte vanemas ajajärgus nurja (vrd Holst 2001, Lauerma 1993).

Kettunen (1925a: 149) lõpetab oma vastuse Setälä hinnangule nendinguga, et Setälä arvates tuleks ilmselt koostada Kettuse tööde puudujääkide kohta näidisloend, mille lehekülgede arv oleks vähemalt 3500. Kettuse enda sõnul piisaks palju väiksemast raamatust, kus kriitika oleks asjalik ja põhineks läbiloetud uurimustel.

Setäläst on tagantjärele kirjutatud väga kriitiliselt, kuigi tal kahtlemata oli ka palju teeneid. Kettunen oli Setälä endine õpilane, kes kirjutas häälikulugusid, mis põhinesid Setälä rajatud ja Saksamaalt toodud meetodil, noogrammatikute õpetusel. Kuid see ei päästnud teda, sest võimuahne Setälä põlu all polnud kerge elada. Kettuse jaoks oli Setälä suur samm, kellega läbikäimine polnud kerge, nagu see polnud kerge ka teistele kaas-aegsetele. Seetõttu olid Kettuse suhted jahedad ka nt Soome-Ugri Seltsiga, mille esimees Setälä oli kuni oma surmani 1935. aastal.

Kettusel jäi Turu ülikooli professori koht saamata. Setälä töötas kaua aega suursaadikuna välismaal. Ta jäi eemale oma eriala, soome filoloogia edasisest arendamisest. Kaasaja tähtsama soomekeelse ajakirja Virittäjäga tegi ta koostööd haruharva.

Kettuse sulest ilmus peaaegu igal aastal kriitiline märkus mõne üksikasja või üldisema teooria kohta. Põhjuseks võis olla nii rahulolematu läänemeresoome algkeele nõrgaastmelise klusiili diakriitilise märkimisega kui ka mõni õigekeelsusprobleem, millele ta tahtis tähelepanu juhtida.

Julius Mark

Ka see asjaolu, et raamatu või uurimuse autor eestlane oli, ei päästnud teda Kettuse küüsisist. Nii tekkis Kettusel avalik vaidlus Julius Margiga, kelle väitekirja uurali keelte possessiivsufiksiste kohta Kettunen retsenseeris ülevaatlikult veel Tartus elades (Kettunen 1923). Võrreldes Kettuse teiste kirjutistega oli arvustus üldjoontes analüüsiv, kuigi juba autori iseloomu tõttu kriitiline. Arvustus püüdis retsenseeritava raamatu teeneid isegi hinnata, kuigi Mark ise leidis, et see on stiili poolest ründav.

...toinen [Kettunen] taas „hyökkää tekijän kimppuun”: hakee virheitä ja erehdyksiä, myöskin sieltä, missä niitä ei ole olemassa, tekee huomautuksia, jotka usein eivät ole paikallaan, sekä tekee itse erehdyksiä, jotka ovat ainakin tehtyjen oikaisujen veroiset.
(Mark 1924: 113.)

Julius Mark arvab, et Kettunen teeb talle igatpidi liiga, leiab vigu ka sealt, kus neid pole, ning teeb ise vigu, mis on vähemalt samaväärsed tehtud parandustega! Hiljem heitis Kettunen teises artiklis ette (Kettunen 1924: 89), et Mark polevat oma soome-ugri keelte possessiivsufikseid käsitlevas monograafias märkinud soome keele instruktiivivormi *jalan* (< *jalkan) tulenemist nõrgaastmelisest vormist. Seejärel juhtis Mark kriitiku tähelepanu asjaolule, et kriitika on alusetu, sest tegelikult on tema monograafias nõrgaastmelise vormi tähendus mainitud (Mark 1923: 228). Sellest aga ei piisanud Kettusele, kes otsustas veel ajakirjale Virittäjä avaliku kirja saata:

Pyynnölläni on ehkä enemmän periaatteellinen kuin käytännöllinen tarkoitus. Olisi luullakseni suotavaa, että edes sellaisissa kiistakysymyksissä, joihin jonkinlaista reaalista ratkaisumenetelmää on sovitettavissa, lehden toimitus (milloin se katsoo edustavansa täyttä asiantuntemusta ja objektiivisuutta) antaisi pyydetäessä välitystään. Siitä koituisi varmaan hyötyä tutkimukselle ja erittäinkin tutkijoille, joiden polemiikissaan olisi pakko välttää liiallista yksipuolisuutta sekä yleensä noudattaa entistä suurempaa varovaisuutta vastustajainsa arvostelussa, ainakin faktaseikkoja oman kantansa mukaisesti esitellessään. (Kettunen 1925b: 131–132.)

Kettunen tegi ettepaneku, et olukorras, kus teadlased lähevad omavahel vaidlema, peaks ajakirja toimetuse probleemi lahendamiseks oma seisukoha

avaldama. Ajakirja toimetus vastas, et ei soovi kohtunikuks hakata, vaid pakub väitluspartneritele sõna, nagu ka tänapäeval hea tava eeldab.

E. A. Tunkelo

Kettuse poleemika üheks kulminatsioonipunktiks oli vaidlus E. A. Tunkeloga, kauaaegse Virittäjä peatoimetajaga aastal 1929. Selle tulemuseks oli Kettuse lahtiütlemine Virittäjäst. Mõttevahetus algas teemal, mida on ka hiljem korratud: kas soome keeles on õigem kasutada nime *Eesti* või *Viro*.

Kettuse enda seisukohta nende nimede suhtes võib lugeda nt 1926. a ilmunud eesti ja soome keele erinevusi tutvustavas õpperaamatus, seega juba mõned aastad enne, kui avalik vaidlus lahti läks. Kettunen oli kindel ja järeleandmatu oma arvamuses, et ainuke õige vorm on *Eesti*:

Uusien tekstien avulla saamme muun ohella tutustua – osaksi historiallisista katsauksista, osaksi muistelma- tahi kaunokirjallisten teosten otteista – siihen satumaiseen muutokseen, joka poljetusta ja maailman unohtamasta Virosta teki nykyisen itsenäisen Eestin.
(Kettunen 1926: 7.)

Avaldades ulatusliku uurimuse etnonüümide *Viro* ja *Vironmaa* kohta, Tunkelo (1929a) vaevalt aimas, kuid võrd tormilist järelkaja artikkel tekitab. Tõsi küll, ta oli valinud endale teema, mis oli selles mõttes täbar, et küsimus, kas kutsuda Soome lahe lõunakaldal asuvat vabariiki *Eesti* või *Viro*, äratas tugevaid emotsioone. Pärast Kettuse ja Tunkelo kokkupõrget sel teemal polnud kaua aega mingit lootust asja neutraalselt lahendada.¹

---

¹ Küsimus, kas on õigem öelda *Viro* või *Eesti*, on ka viimastel aastakümnetel korduvalt ajaleheveergudel mõttevahetust tekitanud. Põhjuseks on tavaliselt see, et eestlased kutsuvad ise oma riiki Eestiks ning keelt eesti keeleks. Neutraalne vestlus teemal, kas *Viro* või *Eesti*, on osutunud raskeks ka Kettusele järgnenud põlvkondadele. See küsimus viis endast välja nt 25 aastat Helsingi ülikoolis eesti keelt ja kultuuri õpetanud eesti keele lektori Eeva Niinivaara, kes oma 85. sünnipäeval aastal 1986 kinnitas koos Otto Ahoga, et president Kekkonen sundis 1960. aastail oma Eesti sõidu järel sõna *Viro* kasutusele võtma. Otto Aho oli sõjajärgseil aastail aktiivne hõimukirjanduse tutvustaja ja tõlkija. Eeva Niinivaara ja Otto Aho kuulusid kitsasse ringkonda, kes tähistas Soomes Eesti iseseisvuspäeva hõimutöö hääbumise aastakümnetel 1950. aastaist 1980. aastate lõpuni.

Tunkelo artikkel on pikk ja kokkuvõtlik ajalooline ja semantiline ülevaade sellest, mida nimedega *Viro* ja *Vironmaa* on tähistatud. Ta oli läbi uurinud suure hulga ajalooallikaid, milles oli dokumenteeritud Eesti ja Virumaa ajalugu 16. sajandist alates. Kuna võim Eestis vahetus järgnenud aastasadadel korduvalt, muutusid ka poliitilised piirid ja haldusjaotus pidevalt. Tunkelo demonstreerib kronoloogilises järjekorras seda, kuidas Rootsi ajal nimi *Viro* oli kasutusel ka soomekeelsetes tekstides, kuidas Vene ajal *Eestimaa* ja *Liivimaa* tähendus muutusid ning mõlemast kujunes välja kubermangu nimi.

Tunkelo peateesiks kujunes tähelepanek, et soome keeles *Viro* tähendas Rootsi ajal 17. sajandil „Viron herttuakuntaa” (Tunkelo 1929a: 114–116), mis geograafiliselt hõlmas umbes sama ala kui tolelaegne etnograafiline Eesti. Hiljem sündis umbes samal geograafilisel alal Eesti Vabariik, soome keeles *Viro*. Viimased näited sõna *Viro* kasutusest ongi pärit juba Eesti iseseisvuse ajast. Siin tsiteerib Tunkelo Kettuse eesti keele õpikut ja häälikulugu, kus Kettunen kasutab oma arvamuse kohaselt nime *Viro* tähenduses 'Virumaa'. *Vironmaa* on Tunkelo arvates niisama vana kui *Viro* ning kinnitab tema sõnul (Tunkelo 1929a: 124) seda, et *Viro* võis enne Rootsi aega tegelikult veel laiemat ala tähendada.

Tunkelo järeldus oli see, et nime *Viro* kasutamine soome keeles tähenduses 'Eesti' on täpselt sama loogiline kui see, et sõna *vaimo* kasutatakse tähenduses 'naine', eesti sõna *valu* häälikulist vastet *valo* tähenduses 'valgus' jne.

Kettuse (1929a: 278) jaoks tähendas Tunkelo artikkel seda, et ajaloolistel põhjustel püütakse tühistada hõimuliikumise eesmäärke. Allviites pöörab ta tähelepanu sellele, et tähtsamad ajalehed Helsingin Sanomat ja Uusi Suomi pole enam viimasel ajal kasutanud nime *Eesti* ning et isegi ametlikel kõnelejatel asendatakse *Eesti* sõnaga *Viro*. Soome keeles käibel olev sõna *Viro* olevat samal põhjusel vastumeelt eestlasele, kui on karjalaste kõnepruugis Soome kohta esinev nimetus *Ruotsi* ja soomlase kohta *ruotsalainen*.

Heimoasia vaatii menestyäkseen sitä rakkautta, „joka ei omaansa etsi”, vaan on valmis myös jotakin omastaan toiselle uhraamaan. Lieneekö ennenaikaista puhua sellaisesta heimorakkaudesta?
(Kettunen 1929a: 278.)

Seega annab Kettunen mõista, et loobudes kasutamast nimevormi *Viro* ja asendades selle nimega *Eesti*, võivad soomlased toetada eesti rahva taotlusi.

Tunkelol (1929b) ei jäänud üle muud kui Kettuse läkitusele vastata. Ta ütleb, et üle mõistuse käib asjaolu, et kirjutis, mille eesmärgiks oli näidata, milliseid tähendusi sõnadel *Viro* ja *Vironmaa* leidub vanemas soome kirjakeeles, on lugeja hinnangul ühekülgne, „*vallan yksipuolinen*”. Rahumeelne Tunkelo kaalub jällegi igast kandist, kuidas paremini vaadelda. Toob näiteid ja valgustab taustu. Ta valgustab ka hõimuliikumise vanemat ajalugu ning tsiteerib keeleteadlasest luuletajat A. Jännest (keeleteadlasena Arvid Genetz), kes esimeste hulgas katsetas juba 19. sajandi lõpul võimalusi eesti ja soome kirjakeel ühendada:

*Eesti mä oon ja eestiksi jään,
kunneka kalma mun peittävi pään.*

Hõimuliikumise keeleline vaidlus puudutas sedagi, kas ei tasuks ka soome keelde eesti keelest sõnu tuua, kuna eesti keelde nagunii on soome laene võetud. Juba Genetz pakkus omal ajal, et indoeuroopa keeltest saadud laensõnade asemel eesti keelde (nt laensõnade *preili*, *miits* ja *vorst* asemel) soome keelest ja soome keelde (nt laensõnade *säkki* 'kott' või *synti* 'patt' asemel) eesti keelest sobivaid sõnu võtta.

Tunkelo (1929b: 290) ise arvab, et iga keel laenaku sõnu teisest keelest ainult nii palju, kui vajadus nõuab. Tema otsus on selge: kui juba rääkida sellest, kas *Eesti* või *Viro*, on pikk rida põhjuseid, miks kasutada viimast. Seega on küsimus tema jaoks lõpetatud.

Tunkelo vastus ajas Kettusel uuesti hinge täis. Ta kirjutas jälle repliigi, kuid see jäi ilmutata. Põhjused ja tagajärjed on lugeda Virittäjä veergudelt. Virittäjäs 1930 avaldab Kettunen suurt nõrdimust selle üle, et tema sõnavõtt lükati tagasi. Järeldus on range: Virittäjä piirab sõnavabadust. Tsensuur takistab tal oma arvamusi avaldamast. Avalik kiri algab manifestiga, kus Kettunen teeb teatavaks oma tagasiastumise põhjused:

*Tunnen ikäväksi velvollisuudekseni tuoda julkisuuteen ne syyt,
jotka minut pakoittivat pyyhityttämään nimeni pois Virittäjän
toimittajien luettelosta.*

*Niinä kahtena vuosikymmenenä, jotka olen kuulunut lehden
toimitukseen, ei kertaakaan aikaisemmin ole edes yritetty kirjoi-*

tusvapauttani rajoittaa, vaikka olen niin usein ollut oppositiossa vallitsevaa suuntaa vastaan. Vasta nykyisen päätoimittajan aikana olen ihmeekseni tullut huomaamaan, että kirjoitukseni eivät enää ole läpäisseet sensuuria. – – kun lähetin vastauksen Eesti—Viro kysymyksessä minua kohtaan suunnattuun polemiikkiin, sananvuoro minulta kokonaan kiellettiin. (Kettunen 1930: 461–462.)

Kettunen rõhutab, et peatoimetaja peab olema tolerantne ja objektiivne, igal toimetuskollegiumi liikmel olgu endal õigus otsustada, kas tema kirjutis väärib avaldada või mitte. Kettuse nõrdimus läheb nii konkreetseks, et ta arvab peatoimetaja [Saarimaa] olevat olnud kooliõpetajana sedavõrd karmi käega, et sama autoritaarne juhtimisstiil olevat temaga tulnud ka Virittäjä toimetusse. Kettunen kirjutab, et tema otsus ei tulenevat mitte isikust, vaid põhimõttest, kuid jätkab samas, et bürokraatia ning peatoimetaja omast lahknevad arvamused püütakse maha suruda.

Saarimaa (1930: 462) vastus oli lühike, kokku kolm lõiku, ning tuletas kõigepealt Kettusele meelde, et tema arvamus lükati tagasi ka kolme toimetuskollegiumi liikme soovitusel, kes arvasid, et Kettuse poleemiline stiil polevat sobiv. Ka tsiteerib Saarimaa eelmist peatoimetajat E. A. Tunkelot ning tuletab meelde veel Kettuse ja Setälä vahelise poleemika aegseid nõupidamisi.

Kettuse otsus Virittäjäga mitte mingit pistmist teha kestis vähem kui aasta, seejärel katsus ta rammu peatoimetaja Saarimaaga.

E. A. Saarimaa

Sõnalahing jätkus Kettuse kättemaksuga: teadmata põhjusel laskis Saarimaa oma antagonistil retsenseerida 1930. a ilmunud õigekeelsusraamatut „Huonoa ja hyvää suomea”, mille autoriks oli Saarimaa ise. Raamat põhines raadioettekannetel, mida autor oli hiljem täiendanud. Kettuse hinnang oli halastamatu: Saarimaad tuntakse Kettuse sõnul soome õigekeelsuse autoriteedina, kes aga oma raamatuga demonstreerib ohtlikul kombel oma ühekülgust.

Käy kohta niin, että huomaamme kaikki olevamme suomen kielen taitoa vailla ja epätoivoissamme hylkäämme korvamme ja luontaisen kielivaistomme vaatimukset, kun tällaiset oikeakielisyyssoppaat meitä aikansa ovat opettaneet. (Kettunen 1931b: 132.)

Saarimaa (1931) vastus on kirjutatud sama teravas toonis. Ta vaidleb vastu, ironiseerib Kettuse kõrvakuulmise üle ning kahtleb Kettuse koolihariduse tasemes.

Mis sundis Kettust nii kiiresti Virittäjä veergudele naasma? Muid võimalusi oli tegelikult vähe. Tänapäeval ilmub soome filoloogia ja selle lähialadega seotud väljaandeid üle Soome. 1930. aastail oli peale Virittäjä muid võimalusi napilt. Pealegi oli Kettuse tee suletud näiteks väljaande *Finnisch-Ugrische Forschungen* juurde, sest see oli Setälä võimu all. Soome-Ugri Seltsi väljaanne *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* pühendus pigem kaugematele sugulaskeeltele või isegi turgi ja altai keeltele kui soome filoloogiale ja selle valdkonda kuuluvatele läänemeresoome keeltele. Pealegi oli seltsi esimeheks Setälä.

Tagasi vaadates pole ime, et Kettunen tuli tagasi oma Eesti-aegsete kontaktide juurde ning avaldas pärast Virittäjäst lahtiütlemist oma kirjutisi Eesti Keeles ja Eesti Kirjanduses. Viimane avaldas ka Virittäjä poolt tagasilükatud artikli ning Kettuse järelmärkuse sõnade *Viro* ja *Eesti* kasutamise kohta soome keeles (Kettunen 1931b).

Seda, et Kettunen oma seisukohale kindlalt ja paindumatult truuks jäi, kinnitas ta mõne aasta pärast veel artiklis „Voittava „Eesti””, mis ilmus ajakirjas *Suomalainen Suomi* aastal 1939 (Kettunen 1939).

Hõimutöö teaduse asemel

Veidi paremini kui teaduse diplomaatia areenil läks Kettusel hõimutöö valdkonnas. Keeleteooria arendamine, vaidlemine lingvistiliste üldistuste pädevuse üle jääb Kettuse elutöös marginaalseks. Tema suhtumist keelde kui uurimisobjekti võib iseloomustada pragmaatiliseks. Soomes tuntakse Kettuse aktiivset panust keelekorralduse alal, kuid ka eesti keeleuendus ning keelekorraldus olid talle südamelähedased. Sellest seisukohast on kerge mõista, et Kettunen kirjutas eesti keele kohta raamatuid, mis olid ette nähtud laiema ringkonna jaoks. Hõimuliikumine oli Soomes Esimesele maailmasõjale järgnenud rahulikumal ajal 1920. ja 1930. aastail oma haripunktis. Huvi Eesti ja eesti keele vastu kasvas ja levis, kuigi akadeemilistel ja poliitilistel kontaktidel oli selles eriti suur tähendus (vrd Olesk 2005, Roiko-Jokela 1997).

Hõimusidemetete ja rahvusliku mõtlemisega haakuv populaarteaduslik töö moodustab ühe olulise osa Lauri Kettuse tegevusest ajavahemikus

1925–1939. Eesti keele õpetus arenes akadeemilises maailmas eriti kahe sündmuse kaudu. Esiteks asutati Helsingi ülikooli 1923. a püsiv eesti keele lektoraat (R. Grünthal 1999a, 1999b). Teiseks kutsuti just Kettunen 1929. a sama ülikooli erakorraliseks läänemeresoome keelte professoriks, kelle uurimis- ning õppeala hõlmas eelkõige soome lähemaid sugulaskeeli, mis seni soome filoloogia alla olid kuulunud. Nende ametikohtade asutamine ning viimase püsivaks muutmine toimusid ilma, et Kettuse enda panus oleks eriti suureks ja nähtavaks tõusnud muidu kui agara keeleteadlase ja aktiivse haritlasena.

Ajavahemikus 1925–1939 ilmus Kettuselt neli raamatut, mis peegeldavad omamoodi tema rolli hõimusedemete arendajana. Esimene on eesti keele õpik keskkoolidele (Kettunen 1928). Peale selle ilmusid 1926. a teine, täiendatud trükk tudengitele ettenähtud õppevahenditest eesti ja soome keele erinevuste kohta, 1929. a eesti keele häälikuloo teine, uuendatud trükk ning 1931. a eesti-soome taskusõnaraamat (Kettunen 1926, 1929b, 1931a). Kahe esimese esimene trükk oli ilmunud juba 1910. aastail, kuid eriti häälikulugu säilitas oma positsiooni veel aastakümneid hiljemgi. Taskusõnaraamat põhines samuti juba 1910. aastail ilmunud suuremal eesti-soome sõnaraamatul, mida Kettunen hiljem kavatses jätkata, et koostada eesti-soome suursõnaraamat (Alvre 1995: 1419).

Koolidele mõeldud keeleõpikut (Kettunen 1928) tutvustas Virittäjä E. A. Saarimaa (1929), kellega Kettunen varsti lõplikult riidu läks (vt eespool). Raamatu väljaandmine tulenes otseselt eesti-soome kontaktide tihenemisest ja elavnemisest. Sügisel 1928 oli eesti keel võetud keskkoolide vabatahtlikuks õppeaineks ning Kettuse raamatu otsene eesmärk oli pakkuda eesti keele õpetamiseks vajatav õppevahend. Suuremalt jaolt koosneb see eesti keele iseärasuste valgustamisest ning harjutustest ja näidetest. Raamatu tekstiosa pikkus koos tõlgetega on 29 lehekülge.

Saarimaa (1929: 69) leiab, et isegi nõrga eesti keele teadmisega kooliõpetaja julgeb Kettuse raamatu abil keelt õpetada. Ka sobib raamat õpilase iseõppimisvahendiks, kuigi pädeva õpetaja juhendamisel võib rohkem edusamme loota. Eriti palju kiitust pälvivad raamatu autori seletused eestikeelsete sõnade ja vormide ajaloolise arengu kohta.

Saarimaa arvustuse viimases lõigus kajastuvad autori ning retsenseerija erinevad arvamused, milles on näha ka hiljem tekkinud tüli seemet:

Tekijän vilpitön „eestinmielisyys” [!] saattaa hänet toisinaan liioittelemaan. Niinpä hän puhuessaan viron suomesta ottamis-ta lainoista sanoo: „Valitettavasti ei meillä ole koskaan yhtä joustavasti kyetty suhtautumaan vastaavaan kirjakelemme rikastuttamiskeinoon, niin paljon kuin tästä lähteestä olisimme voineet ammentaaakin”. Tähän on huomautettava, että viro [!] on lainanottajana ollut toisessa asemassa kuin kehittyneempi ja omintakeisilta ilmaisuvaroiltaan rikkaampi [!] suomi ja että meillä on ollut läheisempi lähde, mistä ammentaa, nim. omat murteemme ja suomen kielen johdannaisrunsaus. (Saarimaa 1929: 70.)

Veidi teistsuguse struktuuriga oli eesti ja soome keele erinevusi tutvustava raamatu teine trükk (Kettunen 1926). Raamatu esimene osa tutvustab eriti häälikulisi erijooni, kuid ka morfoloogia, süntaksi ja sõnavara erinevusi. Paljud näidetest kõlbaksid ka tänapäeval eesti ja soome keele olulisemaid vahesid kirjeldama. Võrreldes kooliõpikuga, sisaldab „Oppikirja eestin ja suomen eroavaisuuskista” suure hulga tekste (142 lk), mis tegelikult näitab hästi, millised eesmärgid keeleõpetusel sel ajal olid. Enamjagu tekstide autoreid on tuntud kirjanikud (Haava, Liiv, Kitzberg, Tuglas, Vilde, Roht, Eisen, Kivikas, Suits), kuid paar poliitikutki (E. Laaman, J. Pitka) on sisse võetud.

Ka värsket eesti-soome taskusõnaraamatut tutvustati Virittäjä lugejatele. Retsensent Villem Grünthal (1931: 487) märgib, et Soomes on eesti huviliste kasutada olnud 1917. a ilmunud eesti-soome sõnaraamat, kuid eesti-soome kontaktide intensiivsuse tõttu ning suhtlemise hõlbustamiseks on antud välja nii eesti-soome kui ka lühike eesti-soome sõnaraamat, viimase autoriks Leeni Vesterinen. Sõnaraamatu koostamine nõuab retsensendi järgi paljude asjadega arvestamist. Kõigepealt on puudu piisavalt headest eeltöödest ning näiteks Wiedemanni mahukast eesti-saksa sõnaraamatust ei piisa selleks. Peale selle on eesti kirjakeele sõnavara eelneva 30 aasta jooksul võtnud vastu uusi sõnu, mis eeldab iseseisvat sõnavara kogumist. Kaasaegse hinnangul sisaldab eesti keel ka palju väljendeid, mis pole veel kujunenud püsivateks.

Üldiselt leiab V. Grünthal, et Kettuse sõnaraamat tugineb 1917. a ilmunud suuremale sõnaraamatule ning taskusõnaraamat on selle lühendatud versioon, kuid ka mõned täiendused on sõnaraamatusse tee leidnud. Mõnede uute sõnade puhul võinuks Kettunen isegi ettevaatlikum olla. Nimelt

on retsensendi hinnangul sõnaraamatusse võetud mõned sõnad, mis pole sugugi kinnistunud, nt *ajastu* 'aikakausi', *eelnenu* 'edellä ollut, edellä mainittu', *jaluldada* 'panna voimaan' (= *jalule seada*), *loojak* – *päikese loojak* 'auringon lasku', *loojeneda* 'painua mailleen, aleta' jne. Enamiku puhul on aeg õiguse jätnud siiski Kettusele.

Selge vastane hoiak on retsensendil ka kunstlikult moodustatud, peamiselt Johannes Aaviku sulest pärinevate uudissõnade suhtes, mis leiduvad Kettuse sõnaraamatus. Sõnadele *ots* (s.o *otsmik*), *surnukeha*, *sõjariist* jne leiduvad Kettuse taskusõnaraamatus vasted *laup*, *laip* (vrd saksa *Leib*) ja *relv* (vrd *revolver*). Edasi leidub Kettuse sõnaraamatus tihti ajalehes esinevaid uudissõnu, nagu eeltoodud *laup*, *meenuda*, *reeta*, *taunida*, *tõik* jne. Kriitik leiab ka kahtlaseid tuletisi, nt *abistada* 'avustaa', *kepitada* 'pieksää kepillä', *kiimeldada* 'hailäkehdelä', malttamattomasti liikuskella', *kirjaline* 'kirjoilla, kuvioilla varustettu', *kohatada* 'kohahtaa', *kustutis* 'sammutusaine, sammute', *kõhur* 'yskijä'. Teisest küljest puuduvad taskusõnaraamatust mõned keelendid, nt *üles ajada*, *andmed*, *aurulaev*, *kevade* (kuigi esineb *kevad*), *kuine*, *tsensor*, *taevane* (Grünthal 1931: 487–490).

Kokkuvõttes võib nentida, et kuigi taskusõnaraamat on mõeldud kõige praktilisemaks otstarbeks, kinnitab kriitika seda, et Kettunen jälgis intensiivselt eesti keeleuundust ja selle soovitusi ka Soomes elades. Taskusõnaraamat oli Eesti sõbra ja asjatundja panus eesti-soome kontaktide arendamisse.

Lõpetuseks

Lauri Kettust tuntakse kui läänemeresoome keelte väsimatut uurijat ja suurt Eesti sõpra. Isiklik suhe Eesti ja eestlastega tekkis tal juba üliõpilasaastail Helsingis. Noored eesti üliõpilased tulid Helsingisse just sel ajal, kui Kettunen alustas oma akadeemilist karjääri. Tuttav riik ja rahvas hõlbustasid Kettuse siirdumist Tartu ülikooli.

Kettuse suhe Eestiga 1920. ja 1930. aastail näitab ennast isemoodi valguses. Tema kirjalik tegevus jätab mulje, et kange tahtejõud, pisut maaniline iseloom ja individualistlik mõtlemine sobisid paremini oma eesmärkide täitmiseks kui koostöö arendamiseks. Kettuse isiklikust suhtest Eestiga on kõige väärtuslikumaks tõendiks tema enda kirjutatud mälestused.

Tugev individualism ning järeleandmatus üksikasjades kippusid Kettuse töölaual põhimõttelisteks hoiakuteks muutuma ning takistasid teda teiste teadlaste hulgas püsivaid liitlasi leidmast. Kettusel ei õnnestunud kasvatada sellist koolkonda, mis oleks tema rajatud teed edasi arendanud. Selle tulemusena on Kettuse elutöö tänase päevani alahinnatud. Ometi oli ta äärmiselt produktiivne keeleteadlane, kelle kogutud ja avaldatud materjali väärtus on pidevalt kasvanud.

Eestis on Kettuse teadustööd alati kõrgelt hinnatud. Eriti on selle tunnustuse tõendiks Kettuse 100. sünniaastapäeva puhul Keeles ja Kirjanduses 1985. a (NB! Nõukogude ajal) ilmunud artiklid tema teenete kohta eesti keele murrete, kohanimede ja süntaksi uurimisel ning keelekorralduses (Neetar 1985, Pall 1985, Mati Erelt 1985, Tiiu Erelt 1985).

Kettunen näitab ennast oma artiklites äärmiselt aktiivse, korduvalt fanaatilise, kuid kahtlemata ka tundliku ning kergesti solvuva teadlasena. Eesti oli tema jaoks midagi isiklikku, mida teistel ei sobinud puutuda, eriti kui nende arvamus pidi Kettuse omast erinema. Eesti asja edendas ta kõige rohkem enda arvamusi avalikkuse ette tuues. Akadeemilistes ringkondades tekitas see palju vaidlust, kuid hõimuliikumises osaleva laiema ringkonna jaoks olid Kettuse sulest ilmunud raamatud, õpikud ja sõnaraamatud teretulnud, vajalik ja üks vähestest võimalustest sugulaskeelega lähemalt tutvuda. Seda tööd tegi Lauri Kettunen kahtlemata kogu südamest.

Kirjandus

- Alvre, Paul 1991.** Kuopion Suomalaisen Yhteiskoulun kasvatti Lauri Kettunen sillan rakentajana ja sukukielten tutkijana. – Hänninen & Koponen 1991, 10–25.
- Alvre, Paul 1995.** Meenutusi Lauri Kettusest. – Akadeemia 7, 1417–1420.
- Chung, Tosang 1999.** Varhaiskantasuomen distinktiivisten etuvokaalien asema vokaalisoinnun kannalta. – Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 88. Helsinki, 7–29.
- Erelt, Mati 1985.** Paar ääremärkust Lauri Kettuneni raamatule ”Lauseliikmed eesti keeles”. – Keel ja Kirjandus 9, 538–540.
- Erelt, Tiiu 1985.** Lauri Kettunen ja eesti keelekorraldus. – Keel ja Kirjandus 8, 483–492.
- Grünthal, Riho 1999a.** Viron kielen lehtoraatin perustaminen. – Virittäjä 103, 63–67.
- Grünthal, Riho 1999b.** Viron kielen lehtoriksi Helsingin yliopistoon 1923. – 75 vuotta viroa Helsingin yliopistossa. Viron kielen ja kulttuurin opettaminen

- Suomessa –seminaari 23.11.1998. Esitelmät. Toim. Reet Kasik ja Leena Huima. (= Castrenianumin toimitteita 56.) Helsinki, 13–33.
- Grünthal, Willem 1931.** Uusia sanakirjoja heimokielen alalta. – Virittäjä 35, 487–492.
- Holst, Jan-Henrik 2001.** Die Herkunft des estnischen Vokals *õ*. – Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja 89. Helsinki, 57–98.
- Hänninen, Osmo & Lauri Koponen (toim.) 1991.** Palava henki ja kieli. Professori Lauri Kettunen – murteiden tutkija ja Eestin kansallisen kulttuurin esitaistelija. Snellman-instituutin B-sarja 26. Kuopio.
- Kettunen, Lauri 1919.** Astevaihtelusta länsisuomalaisissa kielissä. – Virittäjä 23, 36–55.
- Kettunen, Lauri 1923.** Julius Mark: Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen. – Virittäjä 27, 130–139.
- Kettunen, Lauri 1924.** Arvostelijan huomautukset. – Virittäjä 28, 122–128.
- Kettunen, Lauri 1925a.** Eräitä erimielisyyksiä tieteemme kysymyksissä. – Virittäjä 29, 63–74, 108–118, 141–149.
- Kettunen, Lauri 1925b.** Pyyntö Virittäjän toimitukselle. – Virittäjä 29, 131–132.
- Kettunen, Lauri 1926.** Oppikirja eestin ja suomen eroavaisuuksista sekä tekstinkäännöksiä selityksineen. Helsinki.
- Kettunen, Lauri 1928.** Eestin kielen oppikirja oppikouluja ja seminaareja varten. WSOY.
- Kettunen, Lauri 1929a.** Eesti ja Viro. – Virittäjä 33, 274–279.
- Kettunen, Lauri 1929b.** Eestin kielen äännehistoria. (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 156.) Toinen, uusittu painos. Helsinki.
- Kettunen, Lauri 1930.** Virittäjän Toimitukselle. – Virittäjä 34, 461–462.
- Kettunen, Lauri 1931a.** Eestiläis-suomalainen taskusanakirja. Helsinki.
- Kettunen, Lauri 1931b.** Uusin oikeakielisyysopas. – Virittäjä 34, 119–132.
- Kettunen, Lauri 1931c.** ”Viro” ja ”Eesti” Soomes. – Eesti Kirjandus 25, 659–668.
- Kettunen, Lauri 1939.** Voittava ”Eesti”. – Suomalainen Suomi 22, 371–379
- Kettunen, Lauri 1945.** Tieteen matkamiehenä: Kaksitoista ensimmäistä retkeä 1907–1918. Porvoo–Helsinki: Söderström. Eesti keeles ilmunud Jüri Valge tõlkes ja kommentaaridega ajakirja Akadeemia 2005. ja 2006. aasta numbrites.
- Kettunen, Lauri 1960a.** Kahdeksan matkaa Vermlannin metsäsuomalaisiin. Helsinki.
- Kettunen, Lauri 1960b.** Matkapakinoita ja muita muistelmia. 1925–1960. Helsinki: Jakaja Kirjavälitys OY.
- Kettunen, Lauri 1999.** Laadogast Balatonini : mälestusi 1918–1924. Tõlkinud Jüri Valge. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Korhonen, Mikko 1988.** Uralilaisten kielten jälkitavujen vokaaliston historiaa. – Virittäjä 92, 8–25.
- Lauerma, Petri 1993.** Vatjan vokaalisointu. (= Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 214.) Helsinki.
- Mark, Julius 1923.** Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen. Helsinki.
- Mark, Julius 1924.** Arvostelujen johdosta. – Virittäjä 28, 113–122.
- Neetar, Helmi 1985.** Lauri Kettunen ja eesti murdeuurimine. Piguheit aastate taha. – Keel ja Kirjandus 9, 530–532.
- Nirvi, R. E. 1964.** Lauri Einari Kettunen. – Suomalainen tiedeakatemia: esitelmät ja pöytäkirjat, 71–80.
- Olesk, Sirje (toim.) 2005.** Kultuurisild üle Soome lahe. Eesti-Soome akadeemilised ja kultuurisuhted 1918–1944. Tartu.
- Pall, Valdek 1985.** Lauri Kettunen ja eesti kohanimed. – Keel ja Kirjandus 9, 533–537.
- Roiko-Jokela, Heikki (toim.) 1997.** Virallista politiikkaa, epävirallista kanssakäymistä : Suomen ja Viron suhteiden käännekohtia 1860–1991. Jyväskylällä.
- Saarimaa, E. A. 1929.** Lauri Kettunen: Eestin kielen oppikirja oppikouluja ja seminaareja varten. – Virittäjä 33, 69–70.
- Saarimaa, E. A. 1930.** Edellisen johdosta. – Virittäjä 34, 462.
- Saarimaa, E. A. 1931.** Edellisen johdosta. – Virittäjä 35, 132–135.
- Suhonen, Seppo 1985.** Hellittämätön tutkija ja tieteen matkamies: sata vuotta Lauri Kettusen syntymästä. – Virittäjä 89, 253–269.
- Tunkelo, E. A. 1929a.** Maannimistä Viro ja Vironmaa. – Virittäjä 33, 102–125.
- Tunkelo, E. A. 1929b.** Jatkoa keskusteluun nimistä Viro ja Eesti. – Virittäjä 33, 279–295.
- Turunen, Aimo 1966–67.** Lauri Einari Kettunen 1885–1963. – Finnisch-Ugrische Forschungen 36. Helsinki, 280–284.
- Valge, Jüri 1999.** Vt Kettunen 1999.
- Valge, Jüri 2006.** Lauri Kettuse viis tulemist. – Emakeele Seltsi aastaraamat 51 (2005). Tallinn, 288–303.

Lauri Kettunen – advocate of Estonian language in Finland

Riho Grünthal

Lauri Kettunen (1885–1963) was the first professor of Finnic languages at the University of Tartu (1920–1925) and an active advocate of close cultural and political relations between Estonia and Finland between the two world wars. After returning to Finland he actively promoted this issue and the research of the Finnic language area. However, Kettunen’s life-work has gained only little attention posthumously. The discussion between Kettunen and his contemporaries often became passionate and in certain cases so ill-tempered that it affected Kettunen’s position as a scholar considerably. The goal of Kettunen’s criticism was often a linguistic detail or a note on works published by his colleagues. Furthermore, he did not hesitate to publicly argue against decisions that he could not accept. For instance, Kettunen was convinced that it was correct to use the name *Eesti* ‘Estonia’ instead of *Viro* ‘id.’ in Finnish, which made him repeatedly dispute any other possibility in linguistic and other journals.

Keywords: Lauri Kettunen, research history, Estonian language in Finland, kindred people movement

Riho Grünthal
suomalais-ugrilainen laitos
PL 25 (Franzéninkatu 13)
00014 Helsingin yliopisto
riho.grunthal@helsinki.fi